

IZ STRANIH ČASOPISA

MIGRATION IN EUROPE/MIGRATIONS
EN EUROPE, 1, 2
(Migracije u Evropi)

Editor / Rédacteur: Mirjana Morokvašić

*Current Sociology / La sociologie
contemporaine, Volume 32, Number
2—3/1984.*

Sa stanovitim zakašnjenjem izašao je početkom 1985. broj 3 za 1984. sociološkog časopisa *Current Sociology / La sociologie contemporaine* (Suвремена sociologija) koji s brojem 2 čini jedinstvenu cjelinu u prikazivanju znanstveno-istraživačke, ponajprije sociološke problematike recentnih migracijskih kretanja u Evropi. Svaki broj ove ugledne revije Međunarodnog sociološkog udruženja (International Sociological Association — ISA) posvećen je, naime, nekoj od relevantnih socioloških tema od osobitog interesa za međunarodnu sociološku zajednicu. Autorski prilozi koji se odnose na sva područja sociološkog rada — teoriju, metode, fundamentalna istraživanja i nacionalni ili regionalni razvoj — pisani su u obliku preglednih izvještaja (Trend Reports) o aktualnim kretanjima ili kontroverzijama na području o kojem izvještaju. Prilozi su obično opremljeni ekstenzivnim bibliografijama. Ovakva jedinstvena koncepcija časopisa čini da su njegovi tematski brojevi postali korisnim i u nekim pitanjima nezabilaznim osloncem i orijentrom u istraživačkom radu sociologa i drugih istraživača na polju društvenih znanosti.

Tematski blok »Migracije u Evropi« ureden je u skladu s osnovnom koncepcijom časopisa, iz čega, barem dijelom, proizlaze njegove vrijednosti, ali i neka ograničenja, na koja ćemo upozoriti. Treba prije svega imati u vidu da je sam pothvat — da se na sustavan način prikaže razvitak jedne discipline za koju se i njeni protagonisti teško mogu složiti da je (definitivno) konstituirana — bio izazovan ali i neizvjestan.

Razumljivi su razlozi zbog kojih je Mirjana Morokvašić odustala od inicijalne ideje o pisanju jedinstvene studije koja bi povezala istraživačku problematiku sociologije migracija u zemljama emigracije s istraživačkim rakursima migracijske dinamike u emigracijskim zemljama Evrope. Takva bi studija bila koherentnija, ali i nužno općenitija, a opasnost pretjeranih uopćavanja i previdanja nacio-

nalnih specifičnosti teško bi se mogla prevladati, jer i za najagilnijeg autora mnogi bi izvori i reference, zbog jezičnih i drugih barijera ostali nedostupni. Morokvašićeva je stoga preuzela redakcijski posao — organizaciju i koordinaciju nacionalnih izvještaja. U uvodnom tekstu redaktorica je naznačila neke osnovne perspektive konstituirajućeg korpusa sociologije migracija i u sažetim naznakama rekapitulirala glavne postavke nacionalnih izvještaja.

Sam naslov ovoga kolektivnog rada više je publicističke nego znanstvene naravi i nije potpuno adekvatan sadržaju što ga pokriva. Iz autorskih priloga vidljivo je, naime, da je njihov zadatak bio da, držeći se jednog općeg scenarija, daju *pregled* i po mogućnosti sintezu socioloških (i drugih) radova u pojedinim zemljama o suvremenim migracijskim kretanjima. U tome su neki više a neki manje uspjeli, ali su svi »nacionalni« izvještaji opremljeni reprezentativnim bibliografijama, što će uvelike pomoći svakome budućem pokušaju sinteze.

Autori, dakle, ne pišu, kako naslov sugerira, o migracijama u Evropi kao predmetu po sebi nego govore o radovima koji se na njih odnose. »Migracije u Evropi« kao neutralna sintagma, koja precizira jedino prostorni okvir širega (svjetskog) migracijskog fenomena, može se shvatiti i kao svojevrsno priznanje da se do sinteze o (evropskoj) sociologiji migracija nije ovdje ni stiglo, kako zbog toga što ostaje sporno je li sociologija migracija uopće konstituirana kao posebna disciplina, tako i zbog nemogućnosti da se sinteza pojavi jednostavnim objavljivanjem autonomnih »nacionalnih« izvještaja na jednom mjestu. Riječ je, zapravo, o sustavnim priložima i djelomičnim pokušajima sinteza socioloških radova o suvremenim migracijama u većem broju evropskih zemalja uključenih u suvremene migracijske tokove, bilo u »slanju« bilo u »primanju« migranata ili oboje. Nešto u tome smislu ipak je trebalo, po našem sudu, barem naznačiti u podnaslovu.

Svaka selekcija pretpostavlja nekakav *ključ* i otvara koncepcijska pitanja oko tog ključa, pa tako i ova selekcija »nacionalnih« izvještaja o migracijama u Evropi. Prioritet je dat radovima publiciranim u zemljama »porijekla« i ovdje su zastupljene praktički sve emigracijske zemlje (osim Cipra i Malte) Južne Evrope:

Španjolska, Portugal, Italija, Grčka i Jugoslavija. Nedostaje ipak Turska, koja je, geografski gledajući, pretežno maloazijska zemlja, ali ekonomski sve se više (i preko velikog kontingenta svojih migranata u Zapadnoj Evropi), osobito ulaskom u Evropsko zajedničko tržište integrira u Evropu. Kad je, dakle, riječ o (suvremenim) migracijama, onda se pojam Evrope ne može svesti na goli zemljopisni prostor.

Redaktorica je ostala dužna i za temeljitije objašnjenje izbora imigracijskih zemalja Zapadne Evrope. Ne možemo se zadovoljiti napomenom da su kao *primjeri* zemalja imigracije uzete tri glavne zemlje dolaska stranih radnika: Francuska, Velika Britanija i Savezna Republika Njemačka. Mogu se, naime, uzeti i neki drugi primjeri svakako reprezentativniji od Velike Britanije i Francuske, barem kad se radi o migracijama u (nutar) Evrope. Za bivše kolonijalne metropole značajnija je *izvan-evropska* imigracija iz ex-kolonija i dominiona. Radovi o migracijama u tim zemljama, kroz vizuru etničkih, rasnih i uopće imigracijskih studija mahom se odnose na *izvan-evropske* imigrante, te »nacionalni« izvještaji iz tih zemalja ne odgovaraju (prostornom) ograničenju u naslovu. Poteškoće prostornog definiranja proizlaze iz transkontinentalnih razmjera suvremenih imigracijskih tokova u Evropu, a istini za volju i tradicionalni emigracijski evropski pokreti bili su usmjereni na druge kontinente.

Ostaje Njemačka, tradicionalni »izvovnik« migranata u prekomorske zemlje, a danas već »klasično« imigracijsko društvo, no *pažnja* indogenog stanovništva i njemačkih imigracijskih znanstvenih pogona usredotočena je osobito na turski imigracijski faktor koji po pretpostavljenoj definiciji ne spada u »migracije u Evropi« — i tako je krug kojim se (uvjetno) pokušava zatvoriti evropski migracijski prostor ponovno razbijen.

Za razliku od prostornog, vremensko definiranje migracijskog fenomena dato je okvirno i elastičnije i pokazalo se svrsishodnije. Vremensko razdoblje »suvremenih migracija« počinje masovnim egzodusom radne snage iz Južne Evrope u razvijene industrijske zemlje Zapadne Evrope početkom 60-ih godina. Međutim, već površan uvid u bibliografije radova pokazuje izvještaj »zaostatak u fazi« znanstvenih istraživanja i migracijske literature za samim migracijskim tokovima,

osobito u zemljama »slanja« radnika na »privremeni rad«.

U Uvodu Morokvašićeva ističe da su sociolozi isuviše često gledali na migrante i migracije jedino kroz prizmu zemlje »primitka«, tako da je sociologija migracija najvećim dijelom bila zapravo sociologija imigranata, odnosno sociologija imigracije. Njezina je pažnja usmjeravana prvenstveno činjenicama i akcijama nakon emigracije, dok su pitanja o razlozima pokretanja migranata koja *prethode* odlasku u stranu zemlju, zadugo ostajala zanemarena. Objašnjenja migriranja koja su davana poslije, često su zasnovana na pabirčenju informacija od samih migranata o njihovim intencijama i planovima za odlazak *a posteriori*, dugo nakon dolaska u zemlju »primitka«. Ovaj nedostatak interesa o porijeklu, »kulturalnim korijenima« migranata proizlazi iz pristupa koji je dugo dominirao u SAD, gdje su migracije smatrane definitivnim činom, odlaskom bez povratka.

Annie Phizacklea, izvjestiteljica za Veliku Britaniju, polazi od stava da, mada postoje brojni individualni radovi, ne postoji nešto kao korpus literature za koji bi se moglo tvrditi da čini britansku sociologiju migracija. Međutim, unutar istraživačkih parametara međunarodnih migracija pojavilo se posljednjih dvadesetak godina u Britaniji nekoliko različitih perspektiva: sociologija »rasnih odnosa« kao dominantna, zatim politička ekonomija rasizma, sociologija etničkih odnosa, a može se uvjetno govoriti i o jednom »eklektičkom tijelu« sociologije migracija, prvenstveno strukturalističke provenijencije.

Radovi koji migrantima i migracijama pristupaju iz perspektive »rasnih odnosa« kao svoje (implicitno) polazište imaju neke negativne vrijednosti pripisane određenim društvenim ili fizičkim karakteristikama migranata od strane indigene populacije. Pojam »imigrant« implicira stalno naseljenje, dok je intencija britanskih poslijeratnih ex-kolonijalnih migranata bila privremeni boravak u težnji za materijalnim i socijalnim napretkom u »domovini« nakon povratka. Ukoliko su okolnosti, primjećuje autorica, navele mnoge da revidiraju svoje planove, to ne mijenja činjenicu da su ti migranti došli u Britaniju raditi. Rasna diskriminacija obojenih građana iz bivših britanskih kolonija pokazuje se jednako efektivna u potlačivanju kao i sistem radnih dozvola, pa ne stoji mit o Britaniji kao zemlji koja

ima samo »imigrante« koji tobože uživaju ista prava kao indigeno stanovništvo dok durge zemlje Zapada imaju privremene radnike po ugovoru, vezane vizama, radnim dozvolama i prijeljama o izgonu u krajnjem slučaju. »Razvoj i reprodukcija rasizma bila je i ostaje međuovisna s ekonomskom dominacijom i ovisnošću na globalnoj razini.«

Francuska je zemlja s dugotrajnom tradicijom imigracije, a francusko je društvo strukturirano kao imigracijsko društvo. Suвременa literatura naslanja se ovdje na svoju bogatu tradiciju bavljenja (i) migracijskom problematikom. Izvjestitelj za Francusku, (uzgred rečeno jedini autor među autoricama), Abdelmalek Sayad primjećuje da »nema ništa što se može reći o ovom društvu i što ovo društvo može reći, ništa što bi se moglo reći o cijelom francuskom sistemu ... što nema veze s imigracijom i imigrantima«.

Autor skreće pažnju na posebno ograničenje sociologije migracija (ukoliko uopće postoji striktno sociološki diskurs o imigrantima i imigraciji) — na činjenicu, naime, da predmet istraživanja ili objekt diskursa (imigranti) egzistira u obliku u kojem je konstituiran i determiniran nečijom percepcijom o njemu, poput svih objekata dominacije. Tako su imigranti uvijek opisani u svezi s »nekim drugim objektom stranim njima« (imigranti i adaptacija ... i obrazovanje ... itd.).

Nekada je Njemačka bila zemlja emigracije i premda je poslije često ovisila o uvozu radne snage službeno nikada nije priznala da je imigracijska zemlja. Nekadašnje manjine u ovom stoljeću: Židove i Poljake, sociolozi su uglavnom ignorirali. Stoga se sociologija kao i studija etničkih odnosa, u vidu u kakvu se predaju na sveučilištima klasičnih imigracijskih zemalja (npr. Australije, Kanade, SAD) i nekadašnjim evropskim kolonijalnim silama, pojavljuju u Federalnoj Republici Njemačkoj tek odnedavno kao područja obrazovanja i istraživanja.

Czarina Wilpert razlikuje tri uzastopne faze u sociološkim istraživanjima suvremenih radnih migracija: a) fazu regrutacije radne snage do 1973, b) fazu infrastrukturne debate između 1974. i 1978. i c) fazu »asimilacije ili povratka« od 1978. nadalje. Do 1973. sociološka su istraživanja pod utjecajem *gastarbeiterske* imigracijske koncepcije. Ovim eufemizmom htjelo se označiti status »radnika-gosta«, »privremenog radnika« i istovremeno iz-

bjeći nezgodnu konotaciju prisilnog rada *Fremdarbeiters* iz nacističke ere. Nakon ekonomske krize od 1973, koja je otkrila tendenciju migranata da se trajnije zadrže u zemlji, istraživanja se okreću prema socijalnim problemima. Pojava studija o etničkim manjinama u zadnjoj fazi pokazuje da je Njemačka postala *de facto* zemlja imigracije.

Izvještaju Silve Mežnarić za Jugoslaviju pripalo je počasno prvo mjesto među nacionalnim izvještajima zemalja emigracije. (Napominjemo da smo u prvom broju »Migracijskih tema« objavili ovaj prilog u nešto izmijenjenom obliku i istovremeno najavili tematske brojeve časopisa »Current Sociology« posvećene sociologiji migracija).

Migracije iz Italije imaju više od jednog stoljeća statistički dokumentiranu historiju. Pierra Rella i Titta Vadaia sugeriraju opću klasifikaciju talijanske literature o migracijama, međunarodnim i unutrašnjim u posljednjih dvadeset godina, razlikujući dva glavna trenda: prvi, do sredine 60-ih, pod utjecajem humanitarnog katoličkog mišljenja, usredotočena na pitanje integracije talijanske emigracijske zajednice u imigracijska društva; drugi, usmjeren više na probleme vezane za tržište rada i druge ekonomske varijable, utemeljen u svjetovnoj progresivnoj misli. Prvi pristup odgovarao je vladajućim klasama koje su favorizirale emigraciju. Ekonomska kriza drastično je izmijenila migracijsku perspektivu Italije: pozitivni migracijski saldo s mnoštvom povratnika. Autorice zaključuju da sistematska sociološka teorija o emigraciji unatoč brojnim pokušajima još nije razvijena u Italiji, čak niti teorija srednjeg dometa.

To vrijedi i za druge zemlje emigracije. U Španjolskoj i Portugalu u vrijeme tamnošnjih diktatura političke prilike nisu bile povoljne za društvene znanosti uopće. Ranih 60-ih u Španjolskoj (i) migracijska literatura zemalja »primitka« vrši snažan utjecaj na španjolske istraživače, što pokazuju radovi iz tog vremena koncentrirani gotovo isključivo na imigraciju i vrijeme provedeno u inozemstvu. Izvjestiteljica za Portugal Maria Beatriz Rocha-Trindade, napominje da su neke najznačajnije studije iz tog vremena izvršene vani a njihovo je publiciranje omogućeno u Portugalu tek nakon revolucije iz 1974.

Španjolski izvjestitelj Angels Pascual de Sans naglašava značenje unutrašnjih

migracija — imigracije u velike metropolitanske prostore Španjolske prije svega prema Kataloniji, što je jedna od najčešćih tema španjolske migracijske literature. Ovo je povezano i s pitanjem katalonske nacije u sklopu španjolske države.

Loukia M. Moussourou iz Grčke shvaća fenomen migracije vrlo kompleksnim, jer uključuje odnose između više zemalja a jedna zemlja može istovremeno biti i emigracijska i imigracijska. Drži da marksistički pristup svojom kategorijom totaliteta, koja migracijski moment uključuje kao inherentnu kapitalističkom načinu proizvodnje nadilazi druge partikularističke pristupe. Migracije se ovdje mogu istraživati kao odnos *centra i periferije*. Autorica primjećuje (što se odnosi i na jugoslavensku situaciju) da istraživači koji se bave istraživanjima intravropskih suvremenih migracija ignoriraju radove o istim fenomenima u okviru emigracije u prekomorske zemlje — i obrnuto. Njezin zaključak da je nedostatak sinteze karakterističan za sociologiju migracija, i da se može smatrati uzrokom i posljedicom teorijske i metodološke slabosti, pregnantno sažima duh cijeloga tematskog bloka »Migracije u Evropi«.

Milan Mesić

Ruseil King, Jill Mortimer, Alan Strachan, Maria Teresa Viganola:

EMIGRAZIONE DI RITORNO E SVILUPPO DI UN COMUNE RURALE IN BASILICATA (Povratnička migracija i razvoj jedne ruralne komune u Basilicatu)

Studi emigrazione, 78, Roma, 1985, str. 162—198.

Rijetko koja tema u suvremenoj ekonomskoj migraciji izaziva tako oprečna stanovišta kao što je tema o socioekonomskom učinku povratnih migracijskih tokova na razvitak emigracijskih područja. Pretežno na temelju analiza troškova i dobiti, stavovi istraživača razvrstavaju se u dvije suprotne skupine. Jedni tvrde da povratnici svakako pridonose razvitku područja emigracije, jer zaradna sredstva (doznake i uštede), kao i radno iskustvo iz inozemstva, omogućavaju ino-

vativne investicije u lokalnoj privredi. Drugi, ističući šira društvena obilježja fenomena povratka, zaključuju da su povratnici prilično konzervativni u ekonomskom pogledu, da ne pridonose privrednim inovacijama te da troše svoja sredstva uglavnom za gradnju stambenih objekata ili za »neproduktivno« kupovnije potrošnih dobara. Postoji, međutim, i treći stav koji i dalje podržava tezu o velikoj ekonomskoj korisnosti povratnih tokova ali koji tu korisnost uvjetuje nizom još neostvarenih pretpostavki. S ciljem razvitka, grupa istraživača sa Sveučilišta u Leicesteru pristupila je terenskom istraživanju u Južnoj Italiji. Mada se to istraživanje odnosi na šire područje Južne Italije, ovdje ćemo prenijeti samo dio empirijskih nalaza koji se odnosi na gornji naslov.

Polazeći od postavke da treba istraživati problem povratnih tokova ne u kontekstu krajnje nerazvijenih područja nego u regijama koje su inače doživjele stanovit razvojne trenutke mimo utjecaja migracije, istraživači iz Leicestera izabrali su primjer općine Bernalda, koja je smještena u nizinskom pojasu uz obalu Tarantskog zaljeva u južnotalijanskoj pokrajini Basilicata. Naselje Bernalda tipično je za Južnu Italiju. Radi se o gradiću sa 11.000 stanovnika, koji ima određenu urbanu strukturu ali i jaka obilježja poljoprivrednog naselja. Poslijeratni razvitak općine ovisio je o agrarnoj reformi iz 1950, o realizaciji programa navodnjavanja priobalnog pojasa te o izgradnji industrijske zone uz rub obližnje željezničke pruge. Već 1980. bila su u industrijskoj zoni smještena 24 poduzeća sa 5.800 radnih mjesta. Najveće industrije bile su ANIC (sintetska vlakna) i *Liquichimica* (kemijski proizvodi). U pogledu migracije, službeni podaci registra stanovništva (prijavnog ureda) bilježe da je od 1958. do 1979. otišlo u inozemstvo 900 ljudi, a da se u istom razdoblju vratilo 503. U skladu s općim trendom pada migracijskog odljeva iz Italije i porasta povratnih tokova, u razdoblju 1970 — 1979. samo je 128 ljudi emigriralo u inozemstvo, dok je broj povratnika iznosio 300.

Iz registra stanovništva istraživači iz Leicestera izabrali su uzorak od 80 ispitanika-povratnika. Upitnik za povratnike imao je ukupno 600 kodificiranih pitanja o osobnoj biografiji, o predmigracijskom stanju ispitanika, o radnom iskustvu u inozemstvu, o motivima povratka te o so-